

Алеся Саўчук(Гародня)

Кніга Станіслава Аўгуста Панятоўскага

Гісторыя кніг, якія захоўваюцца ў Гарадзенскім дзяржаўным гісторыка-археалагічным музеі (ГДГАМ), налічвае не адно стагоддзе. За гэты час кнігі змянілі шмат уладальнікаў. Прозвішчы адных з іх нічога не гавораць даследчыкам. Магчыма, уладальніцкія надпісы на кнізе – гэта адзіны след, які пакінуў гэтыя людзі пасля сябе. Імёны іншых вядомыя не толькі бібліяфілам.

Асобнае месца ў кнігазборы аддзела рэдкай кнігі старадрукаў ГДГАМ займае кніга, якая належала апошняму каролю Рэчы Паспалітай Станіславу Аўгусту Панятоўскаму. Кніга дрэздэнскага гісторыка Фрыдрыха Аўгуста Шмідта (? – 1807) *Dzieje Królestwa Polskiego krótko lat porządkiem opisane, na język polski przełożone, poprawione i przydatkiem panowania Augusta III powięzione. Warszawa. Nakładem Michała Grela J.K.Mci Komisarza i Bibliopole, 1766 (in 8°)*, прысвечаная гісторыі Польшчы Аўтар кнігі пэўны час жыў у Варшаве і працаваў над гісторыяй Польшчы. Дзеля гэтага ён збіраў матэрыялы і знаёміўся з польскімі гісторыкамі. У выніку ў 1763 г. у Варшаве і Дрэздене была выдадзена на французскай мове *Abrégé chronologique de l'histoire de Pologne*, якая мела поспех¹. Ян Альберtrandзі пераклаў яе на польскую мову, дапрацаваў і дапоўніў уласным апісаннем панавання Аўгуста III. У 1766 г. пераклад пад называй *Гісторыі Польска-га каралеўства выйшаў у Варшаве*². Асобнік выдання быў набыты для кнігазбору караля Станіслава Аўгуста.

Выданне 1766 г. мела два варыянты, якія адразніваліся звесткамі пра выдаўцу. У адным – *Nakładem Michała Grela J.K.Mci Komisarza i Bibliopole* (як у нашым асобніку). У іншым – *Komisarza J.Kr.M.YRzeczypospolitey w Kolleg. Soc. Jesu*. Карабль Эстрайхэр адзначыў адразненні таксама напрыканцы кніжнага тэкstu³.

Тытульны аркуш кнігі быў надрукаваны ў два колеры – чырвоны і чорны. Яго аздабляў гравіраваны друкарскі знак Міхала Грэля з выявай земляроба, які капае грады. Аўтарам быў М.Кейл. Яшчэ адна яго гравюра змешчана перадпрысвячэннем Адаму Чартарыйскаму. На ёй апроч подпісу гравёра (*M.Keyl sc:*, што значыць *M.Keyl выгравіраў*) стаіць імя перакладчыка – *Albertrandi inv: et del:*, што значыць *Альберtrandзі задумуаў і намаляваў*). Атрымліваецца, што Ян Альберtrandzі прычыніўся таксама да стварэння гравюры, на якой змешчана выява абеліска з прысвячэннем. Побач з ім багіня Афіна абапіраецца на шчыт з Пагоняй, а вакол – анёлы і розныя вайсковыя аtrybuty.

¹ Encyklopedia powszechna. T. 23. Warszawa, 1866. S. 113.

² Polski słownik biograficzny. T. 1. S. 45-46.

³ Estreicher K. Bibliografia Polską. T. XXVII. Kraków, 1929. S. 224.

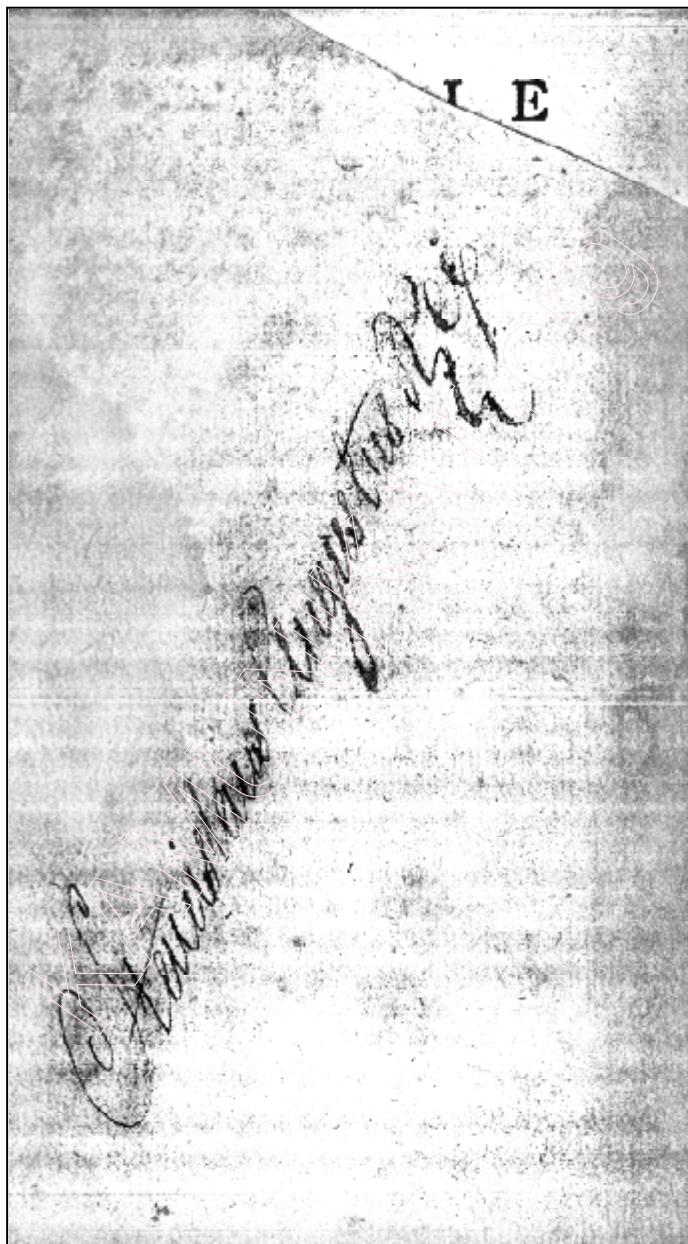
9438
D99 D Z I E I E
 KROLESTWA
 POLSKIEGO
 KROTKO
 LAT PORZĄDKIEM OPISANE,
Na język Polski przelożone, poprawione i przydzielone
Panowania AUGUSTA III, pomnożone.

z pozwoleniem Zacierchności
 CUM LEGE S. M. REG NE QUIS FALS. ETC.
 MUZEUM
w GRODNIĘ
 L. inv. 12634

w WARSZAWIE, 1766.
 NAKŁADEM Michała Grela J. K. Mci Komilatza
 i Bibliopole.

strona 54.
 9065

Гэтае выданне захавалася даволі добра. Адзін толькі К.Эстрайхер падае месца знаходжання 10 асобнікаў⁴. Яшчэ адной асаблівасцю нашага асобніка з'яўляецца каталог кнігарні Міхала Грэля, надрукаваны ў канцы выдання. Магчыма, ён быў змешчаны не ва ўсіх экземплярах ці незадаведны захоўваўся пры пераплёце. Эстрайхер азначае яго наяўнасць толькі ў асобніку з Ягелонскай бібліятэкі⁵.

На асабу перакладчыка Яна Альбертрандзі (1731 – 1808), які быў адным з бібліятэкараў Станіслава Аўгуста Панятоўскага, цікава звярнуць увагу. У 1773 г. Станіслаў Аўгуст даручыў яму нагляд над уласнай бібліятэкай і зборам гравюр. Некалькі год спатрэблялся Альбертрандзі, каб упародкаваць і ўлічыць кнігазбор. Пазней ён склаў 11-томны каталог, у якім коратка пераказаў змест кожнай кнігі і зрабіў яе крытычны разгляд⁶.

Менавіта Альбертрандзі звярнуў увагу караля на тое, што ў бібліятэцы не хапае шмат якіх прац па гісторыі Рэчы Паспалітай. Станіслаў Аўгуст вырашыў дапоўніць свой кнігазбор і таму адправіў Альбертрандзі ў Італію для пошукаў у ватыканскай і іншых буйных бібліятэках усяго, што мае дачыненне да польскай гісторыі. На працягу трохгод, з 1782 па 1785 г. Я.Альбертрандзі не толькі адшукваў важныя для гісторыі Рэчы Паспалітай крыніцы, але і карпатліва рабіў выпіскі, якія склалі 110 тамоў. За гэту працу кароль узнагародзіў яго медалём *Merentibus*. У 1789 г. Я.Альбертрандзі адправіўся з гэтай жа мэтай у Швецыю. У выніку працы ў бібліятэках Стакгольма ды іншых шведскіх гарадоў было перапісаны некалькі дзесяткаў тамоў дакументаў. Станіслаў Аўгуст высока адзначыў даследчыцкую працу. Ян Альбертрандзі атрымаў шляхецтва, орден Святога Станіслава і пасаду біскупа⁷. У 1790 г. даследчык займаў пасаду кірауніка каралеўскай бібліятэкі і дазорцы над зборамі нумізматыкі і старожытнасцяй⁸.

Кнігі па гісторыі Рэчы Паспалітай займалі асобае месца ў бібліятэцы Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Яны былі выдзелены ў асобны аддзел. Пры пазнейшай сістэматyzациі ён быў названы *Bibliotheca Polona*. У гэтым вялізным аддзеле былі прадстаўлены працы як польскіх, так і замежных навукоўцаў па гісторыі Рэчы Паспалітай⁹.

Сваю бібліятэку Станіслаў Аўгуст Панятоўскі пачаў збіраць яшчэ да абрання яго на трон. Пасля абрання мажлівасці папаўнення значна павялічыліся. Усяго пасля смерці караля кнігазбор налічваў каля 20 тысяч тамоў. На падбор твораў, відавочна, упльывалі інтарэсы і густ караля, а таксама дух эпохі Асветніцтва. У бібліятэку паступалі справаўдачы Акадэміі Навук, энцыклапедычныя выданні,

⁴ Тамсама.

⁵ Тамсама.

⁶ Słownik pracowniców książek polskiej (SPKP). Warszawa-Łódź, 1972. S. 3-4; Bentkowski F. Historia literatury polskiej. T. 2. Warszawa-Wilno, 1814. S. 606.

⁷ Encyklopedia powszechna. T. 1. Warszawa, 1859. S. 332.

⁸ SPKP. S. 3-4 .

⁹ Тамсама. S. 846-847.

твory Мантэнія, Дэкарта, Лейбніца, Лока, Вальтэра, Русо ды інш. выданні. Для папаўнення кнігазбору каралеўскія бібліятэкары закуплялі цэлыя кнігазборы, вялі перапіску з рознымі выдавецтвамі Еўропы¹⁰.

Кнігі з каралеўскага кнігазбору мелі скураную вокладку і выціснуты на ёй суперэкслібрис з гербам караля: два арлы, дзве Пагоні і пасярэдзіне цялё – галоўны атрыбут родавага герба Панятоўскіх¹¹. Менавіта такі суперэкслібрис упрыгожвае наш асобнік.

Наша кніга апранута ў вокладку з авечай скуры карычневага колеру. На карэнчыку выціснуты раслінны арнамент і назва твора. Абрэз пафарбаваны ў чырвоны колер. Фарзыцы падвойныя. Знешнія выраблены з фіялетавай мармуроўтай паперы, унутраныя – з белай. Суперэкслібрисы толькі на верхнім пераплётным вечку, памерам 66 x 47 мм. Літоўскі даследчык Вінцас Кісараўскас падае шэсць варыянтаў суперэкслібрисаў Станіслава Аўгуста Панятоўскага, якія адразніваюцца памерамі і некаторымі деталямі. Суперэкслібрис на нашым асобніку адпавядае № 506¹².

На пярэднім унутраным фарзыцы нашай кнігі наўскос па-лацінску падпісана “Stanislaus Augustus Rex”. Напісана гэта чорным чарнілам, цвёрдым, буйным почыркам. Мы з упэўненасцю можам сцвярджаць, што гэта ўласнаручны подпіс караля, паколькі ён падобны на каралеўскія подпісы на дакументах, што захоўваюцца ў фондах ГДГАМ. Да таго ж, цяжка ўяўіць, каб нехта іншы мог падпісвацца імем караля на кнізе з яго бібліятэкі.

Якім чынам ікалі гэта кніга трапіла ў Гародню? Амаль уся каралеўская бібліятэка мясцілася ў Каралеўскім замку ў Варшаве. Яе часткі знаходзіліся ў Лазенках і Казеніцах¹³. Зразумела, што пэўныя кнігі кароль браў з сабой падчас падарожжаў. Магчыма, што наш асобнік трапіў у Гародню ў час прыезду караля на чарговы сейм або пазней, калі Станіслаў Аўгуст прыехаў на сталае пражыванне ў Новы замак па загаду Кацярыны ІІ. Пра тое, што кароль меў у Новым замку кнігі сведчаныя запісы ў вядомым *Дзённіку знаходжання караля ў Гародні*, дзе часта адзначаецца, што “Яго Вялікасць праводзіў час у чытанні кніг”¹⁴. Якія кнігі чытаў кароль, мы не ведаем. Але цалкам магчыма, што сярод іх была таксама *Гісторыя Польскага каралеўства*. Няцяжка ўяўіць, што адчуваў экс-кароль, калі перагортваў старонкі з якіх пайтавалі славутыя падзеі часоў кіравання яго папярэднікаў.

Як наш асобнік трапіў да наступнага ўладальніка, адказаць цяжка. Магчыма кароль падараўваў *Гісторыю* каму-небудзь або даў пачытаць, а яе не паспелі ці забыліся аддаць. Магчыма праста пакінуў у Новым замку, бо не меў магчымасці

¹⁰ Тамсама.

¹¹ Тамсама.

¹² Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai 1518-1918. Vilnius, 1984. S. 118.

¹³ SPKP. S. 846-847.

¹⁴ Безбородко И.А. Журнал пребывания Его Величества короля польского Станислава Августа Понятовского в Гродно 1795-1796 г. Москва, 1850.

усе рэчы забраць з сабой у Пецярбург. Малаверагодна, каб кніга была вывезена, а пасля зноў вернута ў Гародню. Можна выказаць таксама іншое меркаванне. Карабельская бібліятэка з самага пачатку была даступнай для прыдворных і вучоных. Сярод чытачоў былі Адам Нарушэвіч, Станіслаў Трэмбіцкі ды інш. Не ўсе чытачы вярталі кнігі. С. Трэмбіцкаму з гэтай нагоды нават забаранілі карыстацца кнігазборам¹⁵. Можа якраз такім шляхам наш асобнік трапіў да новага гаспадара, які пазней прывёз кнігу ў Гародню?

На тытульным аркушы дробнымі літарамі пазначана *A.Brunet*. Гэтае прозвішча паўтараецца яшчэ раз у пааркушавым запісу (адна літара на старонку) на с. 5-17: *A: B: r. u. n. e. t...* Магчыма, гэта быў наступны ўладальнік. Прозвішча Брунет мы сустракаем сярод камердынераў караля падчас яго знаходжання ў Гародні ў 1795-1796 г.¹⁶, але толькі прозвішча, без імя і нават ініцыяла. Нічога дакладнага сказаць пра чалавека, які падпісаў сваё імя на кнізе, мы не можам.

Адзначым, што нехта вельмі ўважліва чытаў пазней гісторыю і пакінуў свае дапаўненні. У канцы кнігі ідзе храналагічны спіс каралёў Польшчы ад Мешкі II да Аўгуста III. У пачатку чорнымі чарніламі вельмі дробнымі почыркамі упісаныя польскія князі, якія правілі да Мешкі II. Почыркі падобны на подпіс на тытульным лісце, але не будзем сцвярджаць, што гэта тая самая рука. Напрыканцы спіса пасля Аўгуста III напісана *Stanisław August i nijęcy byczcam, padwodzacy rysy* пад гісторыяй Рэчы Паспалітай: *A potym Amen Polski*.

Каму яшчэ, акрамя Брунета, належала кніга, колькі ўладальнікаў змяніў наш асобнік за амаль 150 гадоў? Ні водны з іх не пакінуў уладальніцкіх адзнакаў.

У міжваенны час гэта кніга трапіла ў Гарадзенскі музей, дзе была зайнвентарызавана пад № 12634. На тытульным аркушы і на пярэднім знешнім фарзацы стаяць штампы *Muzeum w Grodnie. L. inw: 12634*.

Колькі кніг з бібліятэкі апошняга караля малю трапіць ў Гародню? Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, калі Станіслаў Аўгуст Панятоўскі знаходзіўся ў Гародні, ён спрабаваў прадаць сваю бібліятэку. Перамовы пра гэта вёў, дарэчы, таксама Ян Альбертрандзі. Пасля смерці караля больш за 15 тыс. тамоў набыў Тадэвуш Чацкі для бібліятэкі Крамянечкага галіея. Яны пазней трапілі ў Кіеў і зараз захоўваюцца ў Бібліятэцы АН Украіны. Рэшткі карабельскага кнігазбору былі прададзены гуртам у 1824 г. Рукапісы з бібліятэкі Станіслава Аўгуста і яго архівы захоўваюцца ў розных бібліятэках Польшчы¹⁷. Такім чынам, нават частка кнігазбору не трапіла ў Гародню.

Польскі даследчык Эдвард Хвалевік прыводзіц звесткі, што ў Гарадзенскім музеі ў 20-я г. мінулага стагоддзя было “некалькі соцен кніг з прыватнай бібліятэкі Станіслава Аўгуста”¹⁸. Але ў працах дырэктара музея Юзафа Ядкоўскага гэтыя

¹⁵ SPKP. S. 847.

¹⁶ Tyszkiewicz E. Króla Stanisława Augusta ostatni pobyt w Grodnie. Poznań, 1878. S. 30.

¹⁷ SPKP. S. 847.

¹⁸ Chwalewik E. Zbiory polskie. T. 1. Kraków, 1991. S. 114.

звесткі не сустракаюцца. На сённяшні дзень мы можам дакладна сцвярждаць, што ў ГДГАМ захоўваецца адна кніга з суперэклібрывам і подпісам апошняга караля Рэчы Паспалітай.

12 лютага 1797 г. Станіслаў Аўгуст Панятоўскі назаў сёды пакінуў Гародню. Скончылася “каraleўская” эпоха ў гісторыі горада. Новы замак страціў статус каралеўскай рэзідэнцыі. З тых “каraleўскіх часоў” засталося няшмат рэчаў, і сярод іх *Гісторыя Польскага каралеўства* з бібліятэкі апошняга караля Рэчы Паспалітай.

Алеся Саўчук

Навуковы супр. аддзела рэдкай кнігі і старадрукаў Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музею
Асноўны кірунак даследаванняў:

Гісторыя кніжнай культуры Беларусі.

Адрас: Гарадзенскі гісторыка археалагічны музей

в. Замкавая 22

230023 Гародня

Тэл. (0152) 44-40-82